

Comitetul Consultativ Tematic

OCUPARE, INCLUZIUNE SOCIALĂ și SERVICII SOCIALE
Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale (MMFPS)

Grupul de Lucru Tehnic

ANTREPRENORIATUL ȘI ECONOMIA SOCIALĂ

Analiză Socio-Economică pentru programarea Fondurilor Europene 2014-2020

I. Obiectiv tematic, priorități din Strategia Europa 2020 (încadrare domeniu GLT)

Conform Cadrelor Strategice Comune (CSC),¹ domeniul afacerilor sociale și incluziunii sociale este subsumat Obiectivului tematic 9 "Promovarea incluziunii sociale și combaterea sărăciei", care corespunde obiectivului principal al strategiei Europe 2020 de "Promovare a incluziunii sociale, în special prin reducerea sărăciei, urmărindu-se eliminarea riscului de sărăcie și excludere pentru cel puțin 20 de milioane de persoane". Obiectivul național asumat prin PNR 2011-2013 este de reducere a numărului de persoane aflate în risc de sărăcie sau excludere socială cu 580.000 persoane, până în 2020, ceea ce reprezintă o reducere cu circa 15% față de anul 2008.

Teoria schimbării care stă la baza politicilor și măsurilor în domeniu susține că obiectivul principal de reducere a sărăciei și promovare a incluziunii sociale poate fi atins doar prin acțiuni de asigurare (sporire) a accesului la servicii convenabile, durabile și de calitate (precum locuire, educație, ocupare, asistență medicală, asistență socială, servicii de integrare în societate informațională etc.) pentru categoriile de populație cu risc disproporționat de sărăcie și excludere socială, cum ar fi persoanele cu venituri reduse, șomerii pe perioadă îndelungată, copiii, tinerii sub 25 ani, persoanele de 55 ani și peste, persoanele cu dizabilități, migranții, romii, persoanele fără adăpost sau persoanele care ies din penitenciar.

În acest scop, CSC stabilește la nivel european acțiuni-cheie care urmează a fi finanțate din fondurile FSE, FEDER și FEADR și care au în vedere atingerea a șase direcții principale de acțiune. Dintre acestea, la nivel național au fost identificate următoarele priorități preliminare de utilizare a fondurilor europene ce vor fi alocate României în 2014-2020:

- Dezvoltarea sistemului de asistență socială și a sistemului de sănătate
- Ocuparea și incluziunea socială activă
- Integrarea comunităților defavorizate, precum romii
- Promovarea economiei sociale și a întreprinderilor sociale

GLT AES acoperă a patra prioritate tematică și are în vedere patru categorii de direcții de acțiune:

1. Dezvoltarea sectorului economiei sociale

¹ Comisia Europeană (2012) *Elemente ale unui cadru strategic comun 2014 – 2020 pentru Fondul european de dezvoltare regională, Fondul social european, Fondul de coeziune, Fondul european agricol pentru dezvoltare rurală și Fondul european pentru pescuit și afaceri maritime*, Bruxelles 14.3.2012.

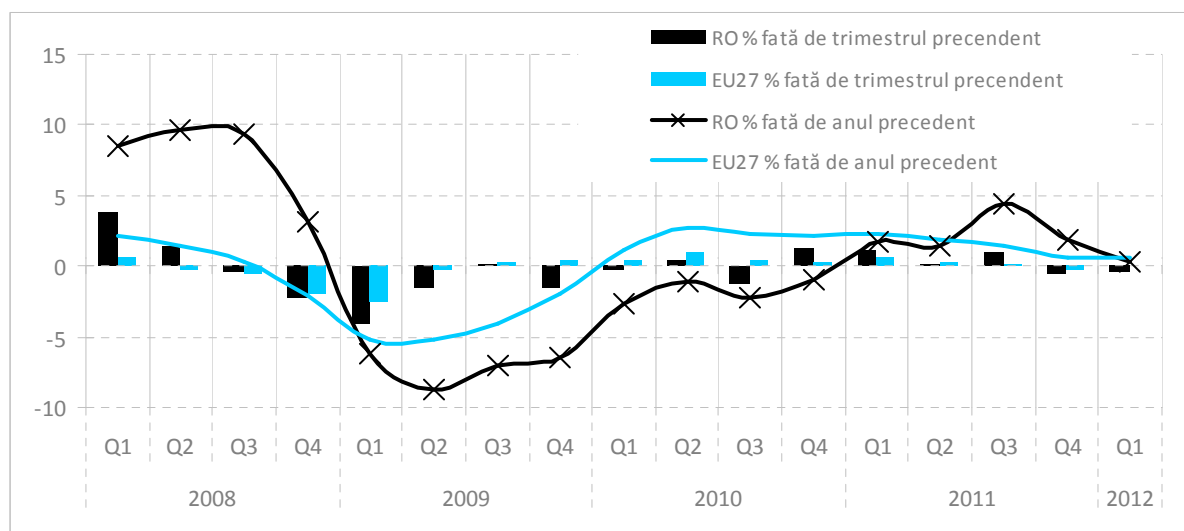
2. Stimularea ocupării și a incluziunii prin intermediul activităților de economie socială
3. Sprijinirea întreprinderilor sociale și activităților de economie socială
4. Promovarea și susținerea dezvoltării resurselor umane din domeniul economiei sociale.

Analiza socio-economică prezentată în continuare are rolul de a fundamenta procesul de programare, prin identificarea problemelor cheie care trebuie rezolvate și a direcțiilor de acțiune cele mai adecvate având în vedere nevoile, resursele disponibile și cadrul legislativ-instituțional de la nivel național.

II. Analiza macro-economică specifică domeniului (indicatori relevanți), perspective pentru 2014-2020

România a suferit o scădere semnificativă a producției economice în timpul crizei globale. Recesiunea s-a instalat în al treilea trimestru al anului 2008 și s-a accentuat acut în 2009. Economia a dat semne de redresare în 2011 (un an agricol bun), însă producția economică s-a aflat în continuare la o cotă scăzută din cauza diminuării majore a PIB-ului în 2009 față de anul precedent, de ordinul a 7-9%,² mult mai mare decât media celor 27 de state membre ale UE. Începând de la finalul anului 2011, se înregistrează din nou două trimestre consecutive de scădere a producției economice, ceea ce, tehnic, înseamnă recesiune. Oricum, conform Comisiei Naționale de Prognoză (CNP), până în 2015, este de așteptat ca economia românească să cunoască perioade de recesiune care vor alterna cu perioadă de relativă creștere, la ritmuri mai reduse decât în deceniul precedent.³

Figura 1 Rate de creștere a PIB în UE și în România, 2008-2012 (%)

Date: Eurostat, National Accounts. Date ajustate trimestrial pentru schimbările față de trimestrul precedent; date neajustate pentru schimbările față de anul precedent. Institutul Național de Statistică, *Buletin Statistic Lunar* nr. 12/2010 și 6/2012.

În Uniunea Europeană, piața forței de muncă a înregistrat o scădere mai mică decât restrângerea activității economice.⁴ În ceea ce privește ocuparea forței de muncă, reacția la recesiune a avut loc cu întârzierea dată de legislația muncii și de deciziile companiilor de a

² Alte state membre aflate în aceeași situație: Slovenia, Ungaria, Bulgaria, Finlanda și Irlanda. (Comisia Europeană, *Employment in Europe 2010*).

³ Ritmul maxim de creștere prognozat de CNP pentru 2015 este de 3,9% față de 7,3% înregistrat în anul 2008.

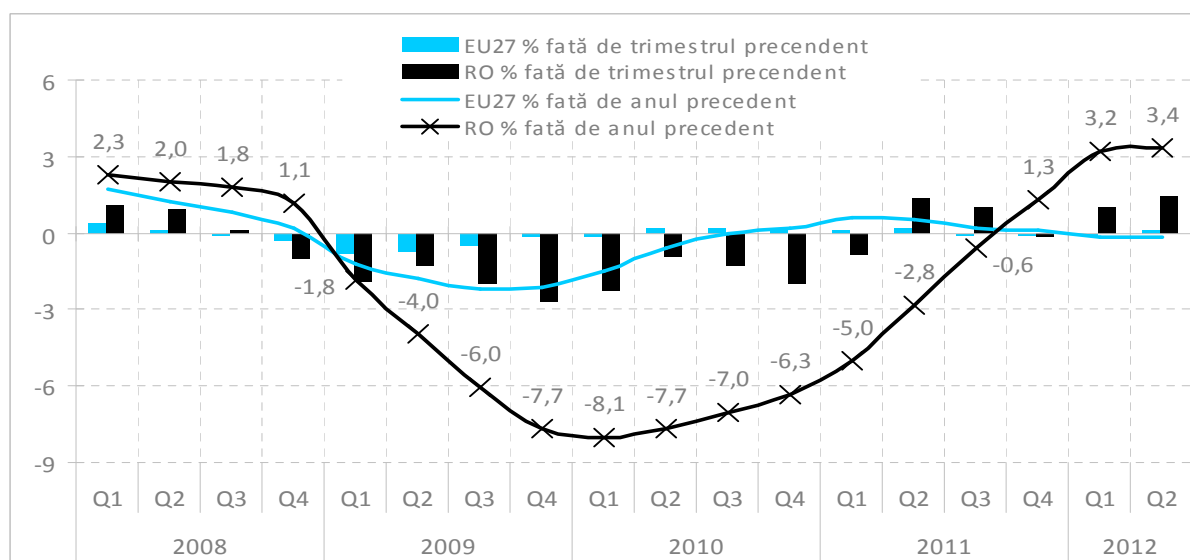
⁴ Potrivit raportului Comisiei Europene, *Employment in Europe 2010*: 'În perioada crizei, în UE și în majoritatea statelor membre, gradul de ocupare a forței de muncă a înregistrat o scădere semnificativ mai mică comparativ cu reducerea activității economice. (p. 27)

evita pe cât posibil costurile de disponibilizare și de recrutare ulterioară. În unele state membre, guvernele au sponsorizat scheme de ocupare pe termen scurt sau în program parțial care au contribuit substanțial la amortizarea efectelor la nivelul ocupării forței de muncă. Acest lucru însă nu s-a întâmplat și în România.

În primul rând, guvernul a avut ca răspuns o politică 'slabă', accentul fiind pus mai degrabă pe măsuri de stabilizare decât pe măsuri de recuperare din criză.⁵ În al doilea rând, un număr mare de firme (în special IMM-uri) și-au restrâns sau chiar și-au încheiat activitatea din cauza crizei. În al treilea rând, efectele negative ale restrângerii activității economice au fost mult mai pronunțate la nivelul angajaților din sectorul non-agricol decât la nivelul ocupării forței de muncă totale (sector non-agricol plus cel agricol).

În perioada de criză, rata totală a ocupării forței de muncă s-a redus cu o valoare relativ scăzută în context european.⁶ Situația apare însă mai gravă dacă ne concentrăm exclusiv asupra salariaților, care reprezintă majoritatea forței de muncă non-agricole în România. Figura 1 arată că numărul salariaților a scăzut cu peste -15%, cu alte cuvinte cu circa 730 de mii de persoane.⁷ Situația ocupării a început să se redreseze doar din primăvara anului 2011. Prin urmare, în România, scăderea ratei ocupării forței de muncă în sectorul non-agricol (a salariaților) a fost mult mai accentuată decât declinul înregistrat de PIB. În plus, reducerea locurilor de muncă non-agricole a fost mult mai accentuată decât media celor 27 de state membre ale UE (-2,5% din locurile de muncă non-agricole).

Figura 2 Evoluția numărului de salariați în România comparativ cu evoluția ratei totale de ocupare la nivel EU-27, 2008-2012 (%)

Date: Eurostat, National Accounts. Date ajustate trimestrial. Institutul Național de Statistică, *Buletin Statistic Lunar* nr. 5, 11/2010 și 1, 6/2012.

Cu toate acestea, rata șomajului înregistrat, după atingerea unei cote maxime (8,4% sau 765 de mii) în martie 2010, a scăzut, rămânând constant mai mică decât media celor 27 de state membre ale UE.

Numărul salariaților a scăzut considerabil în sectorul privat, cu peste o jumătate de milion, mai ales în industriile producătoare, în construcții, comerțul cu amănuntul și transport. La

⁵ Metis GmbH & wiiw (2012) *Evaluation of the reaction of the ESF to the economic and financial crisis, Final Report*, raport al Comisiei Europene, DG Employment.

⁶ Comisia Europeană (2010) *Employment in Europe 2010*.

⁷ Scădere înregistrată între trim. III 2008 și trim. I 2011.

nivelul sectorului public, numărul salariaților a avut un parcurs diferit: a crescut până în ianuarie 2009 și a început să scadă doar din februarie 2009.⁸

Redresarea economică este încă fragilă, condițiile vor rămâne în general instabile pentru o perioadă de timp. Tendințele de deteriorare înregistrate la nivelul pieței muncii s-au atenuat în 2011, după care populația ocupată (inclusiv în sectoarele non-agricole) a început să crească. Prognosele CNP arată că populația ocupată totală a țării va înregistra o ușoară creștere atingând circa 9,5 milioane persoane în 2015.

În cazul tinerilor (15-24 ani), piața forței de muncă continuă să ofere puține oportunități și arată evoluții îngrijorătoare în România ca și în majoritatea statelor europene: șomajul tinerilor a crescut de la 18,6% în 2008 la 23,9% în primul trimestru al lui 2012.⁹

Criza locurilor de muncă a lovit din plin tinerii (inclusiv absolvenții de facultate) și persoanele peste 45 de ani. În special în zonele rurale și în orașele mai mici, oportunitățile de angajare pentru aceste două categorii de vârstă sunt foarte limitate. În multe cazuri, singurele slujbe disponibile sunt în sectorul informal. *Barometrul de incluziune socială*¹⁰ a arătat faptul că, în 2010, tinerii și persoanele peste 40 de ani întâmpinau cele mai mari greutăți în găsirea unui loc de muncă. Din cauza constrângerilor bugetare, măsurile active pentru ocuparea forței de muncă, cum ar fi suplimentele salariale acordate prin intermediul angajatorilor, nu au fost finanțate în 2009 și au fost amânate sau doar parțial finanțate în 2010. Drept răspuns, tinerii pleacă (sau intenționează să plece) în străinătate, iar populația de peste 45 de ani recurge la agricultura de subsistență (atunci când este posibil).

Persoanele sărace au fost sever afectate de criză. Scăderea cererii de forță de muncă atât în sectorul oficial al economiei, cât și în cel neoficial, a afectat mult mai puternic pe cei săraci. Orele de muncă au fost reduse, orele suplimentare nu au mai fost plătite, au fost impuse zile libere fără plată, și, în consecință, salariile au scăzut. În același timp, încetarea sau reducerea remitențelor de la membrii familiei care munceau în străinătate a fost semnificativ mai mare la familiile sărace.¹¹

În România, riscul de sărăcie al populației care muncește reprezintă o problemă. Deja în 2008, înainte de debutul crizei, România avea cea mai ridicată rată a sărăciei persoanelor încadrate în muncă din Europa, cu alte cuvinte 17% din populația angajată trăia sub pragul riscului de sărăcie (Frazer și Marlier, 2010).¹² Rata a rămas relativ constantă în anii de criză.¹³ În majoritatea statelor membre, sărăcia persoanelor încadrate în muncă este strâns legată de volumul de muncă al membrilor gospodăriei. Acest tip de sărăcie depinde de numărul de copii, de existența unui singur părinte prost plătit sau a unui cuplu cu copii în care doar o persoană este angajată pe un salariu mic. De regulă, cu cât este mai mare numărul copiilor dependenți și cu cât este mai mic numărul adulților angajați, cu atât este mai ridicat riscul sărăciei în cazul persoanelor încadrate în muncă. Prin urmare, gospodăriile cu copii sunt cele mai vulnerabile la acest tip de sărăcie.

⁸ Voinea, L. (2010) *Raport de avertizare timpurie: piața muncii*, Biroul pentru observarea pieței muncii și a calității locului de muncă, proiect POSDRU, București.

⁹ Rata șomajului BIM la tineri (15-24 ani) a fost de 23,7% în anul 2011 (date INS, Tempo online).

¹⁰ Observatorul Social, Universitatea București (2010) *Barometru de incluziune socială*, sondaj reprezentativ la nivel național pentru angajatorii și angajații din România.

¹¹ Stănculescu, M.S., Marin, M., (2011) *Impactul crizei economice economice internaționale în România 2009-2010. În 2009 'doar la televizor', în 2010 'ne-a îngenuncheat' – Un studiu panel bazat pe metode calitative*, UNICEF, București.

¹² Frazer, H. și Marlier E, (2010) *In-Work Poverty and Labour Market Segmentation in the EU: Key Lessons*, raport sinteză bazat pe rapoartele naționale întocmite de Rețeaua UE a Experților Independenți în materie de Incluziune Socială, decembrie 2010. Definiția sărăciei persoanelor încadrate în muncă are la bază conceptul sărăciei relative măsurate în raport cu venitul. Gospodăriile ce prezintă risc de sărăcie au un venit per adult echivalent (scala OECD) de sub 60% din venitul mediu național. În UE, 8,6% din persoanele cu loc de muncă trăiau sub pragul riscului de sărăcie în 2008.

¹³ Comisia Europeană (2012) *Employment and Social Developments in Europe 2011*, p. 27. În anul 2010, riscul de sărăcie al persoanelor care muncesc a fost 17,3% în România, comparativ cu 8,5% media EU-27.

Toate studiile referitoare la sărăcia din România indică romii ca fiind una dintre cele mai vulnerabile categorii de populație. Riscul de sărăcie absolută cu care se confruntă aceștia este de șapte ori mai mare, 31,1% dintre romi față de 4,4% din populația țării (date 2009, MMFPS). Principalii factori determinanți ai sărăciei romilor sunt gospodăriile mari, cu mulți copii și un singur venit (cu alte cuvinte, un volum mic de muncă), nivelul scăzut de educație al adulților și prevalența muncii la negru.

Comparativ cu situația la nivel european, romii din România înregistrează o participare redusă pe piața muncii, dar au un comportament proactiv de inserție, apelând la oportunitățile informale de integrare. Ocuparea romilor este caracterizată printr-o participare foarte scăzută pe piața formală a muncii, dar o participare ridicată la piața informală a muncii, fără mecanisme de securitate socială.

Raportul Comisiei Prezidențiale Pentru Analiza Riscurilor Sociale și Demografice (2009) arată că în ceea ce privește participarea pe piața muncii, aproximativ 53% dintre bărbații romi și 23% dintre femeile rome realizează muncă plătită. Doar 36% dintre bărbații romi care realizează muncă plătită sunt salariați, comparativ cu 77% dintre bărbații neromi. Raportat la totalul populației adulte, doar 19% dintre bărbații romi și 11% dintre femeile rome au statut de angajați, comparativ cu 40% dintre bărbații de alte etnii și, respectiv, 31% dintre femeile de alte etnii.

Cel mai recent *Barometru de incluziune socială* (2010)¹⁴ confirmă rezultatele multor studii anterioare¹⁵ potrivit cărora, în România, persoanele de etnie romă sunt cel mai expuse la riscul excluderii sociale, sunt discriminate și au un acces inegal la educație, la piața muncii, la servicii sociale și sistemul de sănătate. Rata ocupării romilor este mult mai scăzută. Riscul de concediere în cazul acestora este de zece ori mai ridicat decât în cazul întregii populații și 41% dintre romii care își caută de lucru nu sunt angajați tocmai pentru că sunt romi. Din acest motiv, 55% dintre romii angajați nu au un contract de muncă și 45% dețin doar slujbe ocazionale sau temporare (față de 5% dintre români). În consecință, venitul total disponibil la nivelul gospodăriei lor este de trei ori mai mic față de cel al populației generale. În fapt, 60% dintre gospodăriile rome trăiesc dintr-un venit lunar mai mic decât un salariu minim.

Organizația Națională a Persoanelor cu Handicap România arată că în ultimii 10 ani, numărul persoanelor cu dizabilități în România a crescut, de la 420.000 la aproape 690.000 persoane. Creșterea ponderii reale a persoanelor cu dizabilități este, însă, mai mare, populația României scăzând, de la aproximativ 21.6 milioane de locuitori, în 2002, la un estimat 19 milioane, în 2011.

Principalul factor care influențează ocuparea persoanelor cu dizabilități este educația. Din acest punct de vedere, sistemul educațional din România creează dezavantaje majore pentru persoanele cu dizabilități. Astfel, incidența neșcolarizării și a abandonului timpuriu este de șapte ori, respectiv de două ori mai mare, pentru persoanele cu dizabilități față de populația generală. Grupul cel mai dezavantajat din punct de vedere al accesului la educație este format din persoane cu dizabilități fizice, somatice sau vizuale, grave, din mediul rural.

Locurile de muncă de calitate asigură independența economică, favorizează reușita personală și oferă cea mai bună protecție împotriva sărăciei. Cu toate acestea, în Europa, nivelul de ocupare a forței de muncă de către persoanele cu handicap se situează doar în jurul cifrei de 50%. Pentru a îndeplini obiectivele de creștere ale UE, este necesar ca mai multe persoane cu handicap să ocupe locuri de muncă remunerate pe piața deschisă a forței de muncă.¹⁶

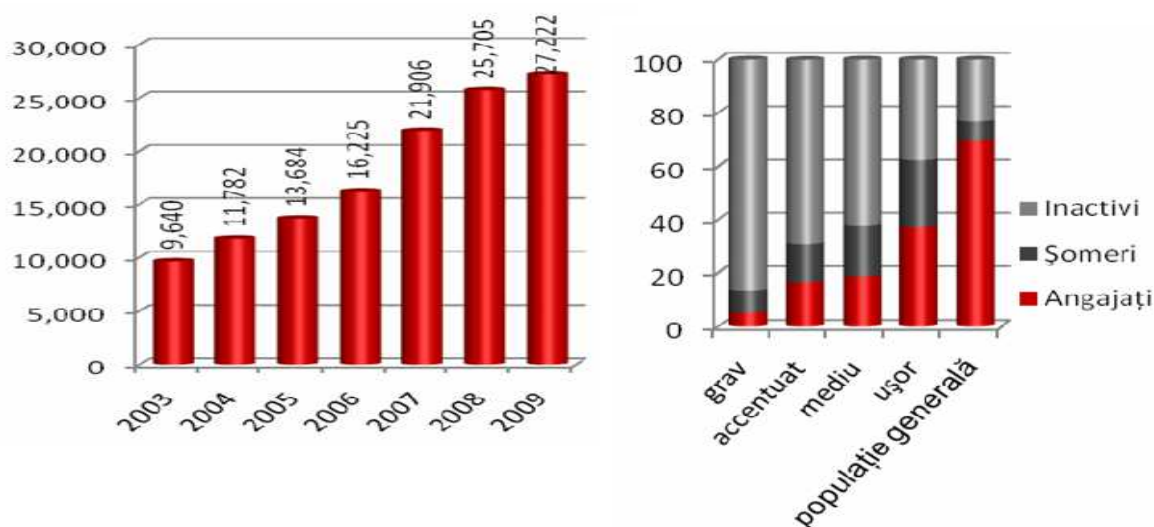
¹⁴ Observatorul Social, Universitatea București (2010) *Barometru de incluziune socială*, sondaj reprezentativ la nivel național pentru angajatorii și angajații din România.

¹⁵ De ex.: Preda, M. și Duminică, G., 2003; Zamfir, C. și Preda M. (coord.), 2002; Zamfir, E. și Zamfir C. (coord.), 1993.

¹⁶ Comisia Europeană (2010) *Strategia europeană 2010-2020 pentru persoanele cu handicap: un angajament reînnoit pentru o Europă fără bariere*, COM(2010) 636 final, 15.11.2010, Bruxelles.

Atât în Uniunea Europeană, cât și în Statele Unite, persoanele cu dizabilități au o rată de ocupare mai mică decât a celor fără dizabilități, însă există variații mari între diferite țări. Din datele oficiale ale Autorității Naționale pentru Persoanele cu Handicap (ANPH) reiese că în 2008, numărul persoanelor cu handicap angajate în muncă reprezenta un procent de circa 12% din totalul adulților cu handicap cu vârsta cuprinsă între 18-60 ani, aflați în îngrijirea familiei, cu excepția pensionarilor de invaliditate gradul I și II. În plus, ANPH arată o creștere semnificativă în ultimii ani a numărului de persoane cu dizabilități care au un loc de muncă, așa cum se poate observa în Figura 2. Cu toate acestea, în primul trimestru al anului 2012, numai 27.000 de persoane cu handicap erau încadrați în muncă, reprezentând sub 4% din totalul persoanelor cu dizabilități din România.

Figura 3 Persoane cu dizabilități angajate, ANPH (număr) și distribuția după ocupare și grad de handicap (%)

Sursa: Societatea Academică din România (2009) *Diagnostic: Excluz de pe piața muncii. Piedici în ocuparea persoanelor cu dizabilități în România.*

În ceea ce privește șomajul în rândul persoanelor cu dizabilități, raportul Societății Academice din România (SAR)¹⁷ arată că doar 2% sunt înregistrați ca șomeri în bazele de date ale AJOFM, iar 12,7% sunt în căutare de loc de muncă, care reprezintă o rată estimativă de aproape două ori mai mare decât rata BIM de șomaj înregistrată la nivelul populației generale la momentul studiului.

Privind pensionarii de invaliditate gradul I și II, același raport SAR (2009) atrage atenția că măsura de condiționare a acordării unor beneficii sociale de capacitatea de muncă constituie un contra-stimulent pentru reîntoarcerea pe piața muncii. Dacă se re-angajează, ei/ele trebuie să renunțe total la pensie. Luând în considerare că locul de muncă poate fi pierdut oricând, iar rezultatul unei re-evaluări pentru obținerea pensiei este imprevizibil (inclusiv prin încadrarea într-un grad mai ușor și, prin urmare, acordarea unei pensii mai mici) și foarte birocratic, majoritatea pensionarilor de invaliditate renunță să mai caute un loc de muncă și ies practic din viața activă.

Schimbările induse de „modelul social european” au avut impact în special asupra politicilor privind ocuparea. Unele țări europene s-au orientat spre modelul „mainstreaming” unde problematica ocupării persoanelor cu dizabilități este tratată din perspectiva nondiscriminării și a accesului pe piața deschisă a forței de muncă în baza egalității de șanse. O altă abordare este modelul „ocupării speciale și separate” care vizează în special programe de tipul unităților economice protejate. A treia abordare este „modelul dual” care reprezintă o

¹⁷ Societatea Academică din România (2009) *Diagnostic: Excluz de pe piața muncii. Piedici în ocuparea persoanelor cu dizabilități în România.*

combinare a celor două. Strategia europeană privind persoanele cu dizabilități recunoaște că unitățile protejate pot crea oportunități mai multe pentru persoanele cu dizabilități, dar recomandă în același timp să fie dezvoltate măsuri care să faciliteze tranziția de la ocuparea protejată către ocuparea pe piața deschisă a forței de muncă.

Teoretic, unitățile protejate sunt considerate un pas intermediar către integrarea pe piața generală a forței de muncă, dar se constată că această tranziție este foarte lentă. În Irlanda mai puțin de 10% dintre lucrătorii din unitățile protejate își găsesc al doilea loc de muncă pe piața deschisă, iar în Olanda procentul celor care au făcut această tranziție este și mai mic, de 4%. Norvegia pare singura țară unde această tranziție este semnificativă, cu aproximativ 30% din angajații unităților protejate obținând un loc de muncă. În România, datele sondajului SAR (2009) au relevat că marea majoritate (95%) a persoanelor cu dizabilități cu un loc de muncă este angajată pe piața deschisă a muncii. Doar aproximativ 1% din respondenții care au un loc de muncă sunt angajați la una din cele 400 de unități protejate autorizate.

III. Analiza socio-economică a domeniului

Nevoia de economie socială

Economia socială joacă un rol esențial în rezolvarea problemelor economice și sociale, oferind soluții adecvate cererii de servicii care nu sunt acoperite de sectorul privat sau de cel public. Intreprinderile sociale au ca scop principal promovarea incluziunii sociale a grupurilor aflate în dificultate prin creșterea oportunităților de angajare, oferind servicii personalizate care să asigure tranziția de la starea de vulnerabilitate la o piață deschisă a muncii.¹⁸

Planul Național de Dezvoltare 2007-2013 consideră economia socială un instrument pentru stimularea participării pe piața muncii adresat în special a grupurilor vulnerabile. În vederea realizării obiectivului specific „Promovarea incluziunii sociale” documentul stipulează că este necesară *„dezvoltarea și consolidarea mecanismelor specifice economiei sociale ca modalitate de creștere a ocupării grupurilor vulnerabile prin asigurarea de oportunități egale de integrare și menținere pe piața muncii”*.(p.305)

Grupurile vulnerabile pot fi definite în funcție de mai mulți indicatori pornind de la venituri/nivel de trai/sărăciei, accesul pe piața muncii, educație, locuire, stare de sănătate, tip de gospodărie sau comunitate, participare socială, până la indicatori care delimitează probleme sociale, precum instituționalizare, exploatare, trafic, violență domestică sau consum de droguri.

Există mai mulți termeni care definesc categoriile cu risc de excludere socială și economică. În funcție de documentul legislativ și aspectul economic sau social pe care acesta îl reglementează, persoanele sau grupurile identificate ca fiind în dificultate sau situație de risc de marginalizare sau excludere socială includ: copiii, vârstnicii dependenți sau săraci, tinerii, femeile, locuitorii din mediul rural, romii, familiile monoparentale, familiile cu mai mult de doi copii, persoanele cu dizabilități, șomerii, persoane fără venituri sau cu venituri mici, persoanele dependente de consumul de droguri, alcool sau alte substanțe toxice, persoanele care au părăsit penitenciarele, infractorii și foștii delincvenți, persoanele afectate de violența în familie, victimele traficului de ființe umane, imigranții, persoanele fără adăpost, persoane infectate sau bolnave de HIV/SIDA, bolnavi cronici, persoanele care suferă de boli incurabile.

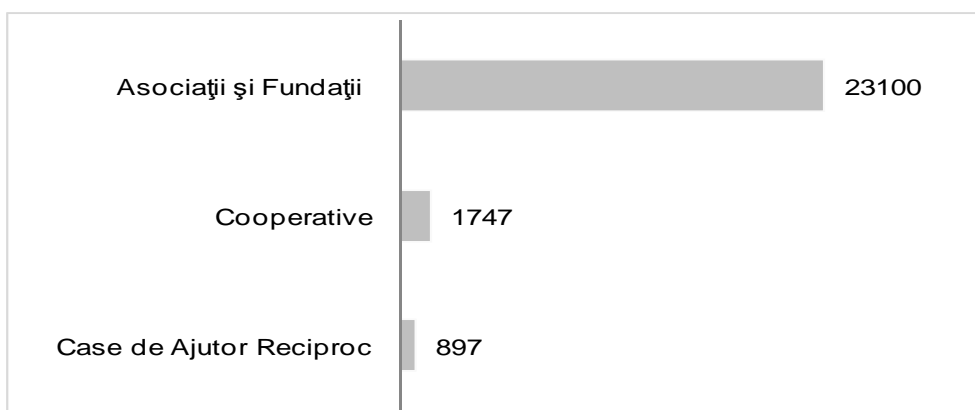
¹⁸ Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale (2011), *Economia socială – model inovator pentru promovarea incluziunii active a persoanelor defavorizate. Raport de cercetare privind economia socială în România din perspectivă europeană comparată*, p.17.

Sunt considerate persoane dezavantajate sau marginalizate din punct de vedere al inserției pe piața forței de muncă următoarele grupuri: femeile (din mediul rural, de peste 45 de ani, victime ale violenței domestice, victime ale traficului de persoane, cu HIV/SIDA, dependente de droguri, care părăsesc sistemul de detenție), populația de etnie romă, persoanele cu dizabilități, tinerii postinstituționalizați, persoanele de peste 45 de ani, părinții unici susținători ai familiilor monoparentale, șomerii de lungă durată, persoanele eliberate din detenție, persoanele condamnate la măsuri neprivative de libertate.

Atlasul economiei sociale¹⁹

Conform datelor prezentate în Atlasul economiei sociale (2011), la nivelul anului 2009, economia socială din România număra aproximativ 70.000 de organizații înregistrate, din care 25.744 au fost identificate ca fiind organizații active, aflate în statisticile INS.

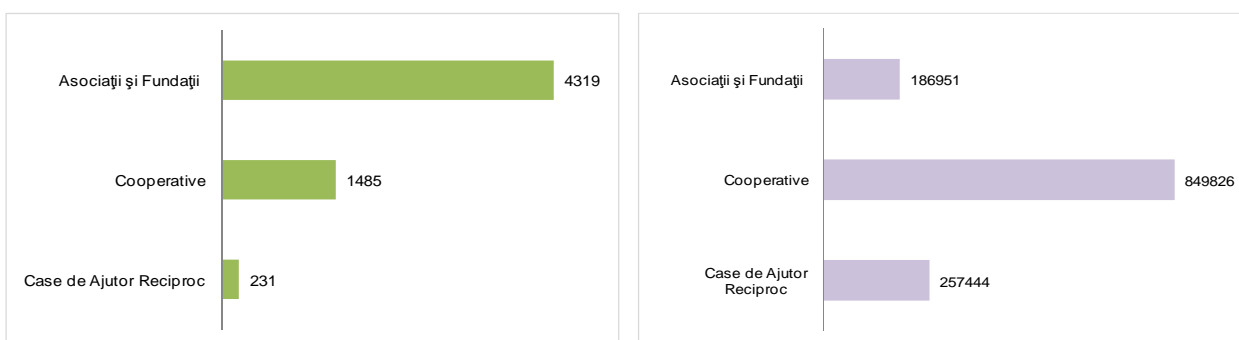
Figura 4 Instituții ale economiei sociale în 2009 (Număr)

Sursa: INS, 2009, apud FDSC, *Atlasul Economiei Sociale*, 2011.

Veniturile cumulate ale organizațiilor active, la nivelul anului 2009 atingeau valoarea de 6 milioane lei, echivalentul a aproximativ 1,5 miliarde euro.

Figura 5 Total venituri în 2009 (milioane lei) și venitul mediu pe o organizație (lei) pe tipuri de organizații

Sursa: INS, 2009, apud FDSC, *Atlasul Economiei Sociale*, 2011.

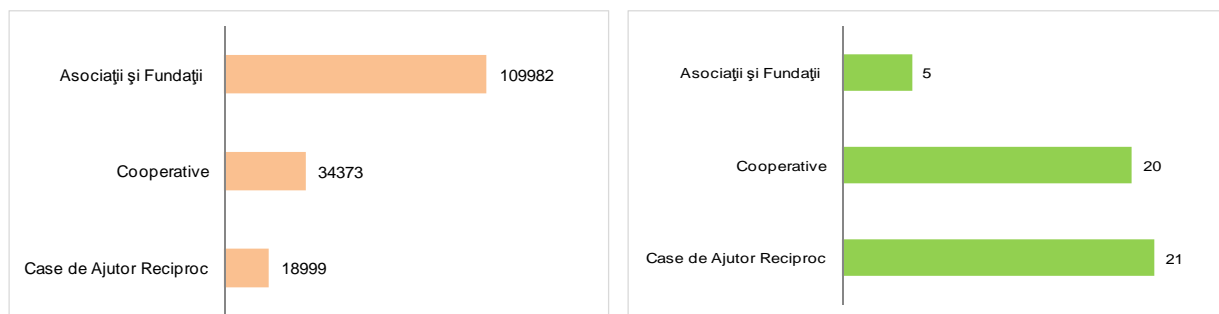
Asociațiile și Fundațiile constituie cel mai reprezentativ segment al economiei sociale din România atât din punct de vedere numeric (peste 23.000 de organizații active la nivelul anului 2009), cât și din punct de vedere al veniturilor. Cu toate acestea, privity individual,

¹⁹Constantinescu, Ș., (coord.) (2011) Atlasul Economiei Sociale, material realizat în cadrul proiectului POSDRU “PROMETEUS – Promovarea economiei sociale în România prin cercetare, educație și formare profesională la standarde europene” implementat de Fundația pentru Dezvoltarea Societății Civile în parteneriat cu Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Universitatea București - Facultatea de Sociologie, European Research Institute on Cooperatives and Social Enterprises, Italia (EURICSE) și Centrul Național de Pregătire în Statistică.

puterea economică a acestora este mult mai slabă decât cea a cooperativelor sau a caselor de ajutor reciproc. În medie, o asociație/ fundație avea venituri de aproximativ 4,5 ori mai mici decât o cooperativă.

În 2009, organizațiile de economie socială integrau activ peste 163.000 salariați, ceea ce reprezintă 3,3 % din totalul populației salariate.

Figura 6 Număr total salariați în organizații de economie socială și număr mediu salariați pe o organizație pe tipuri de organizații

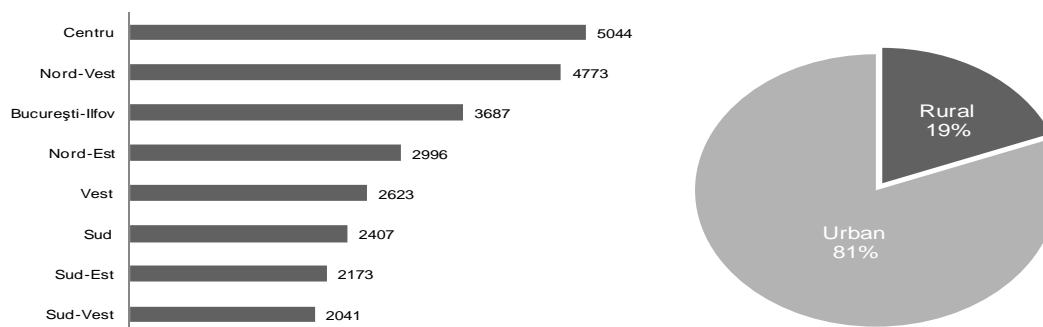
Sursa: INS, 2009, apud FDSC, *Atlasul Economiei Sociale*, 2011.

Asociațiile și fundațiile numărau în 2009 cei mai mulți salariați. Trebuie însă remarcat faptul că din totalul de asociații și fundații un procent de 70% nu au niciun angajat²⁰, desfășurând activități doar cu voluntari. Prin urmare, numărul mediu de salariați este de 5 salariați per asociație/ fundație, comparativ cu 20 în cazul cooperativelor și 21 în cazul caselor de ajutor reciproc.

Instituțiile economiei sociale din România activează preponderent în următoarele sectoare: activități de spectacole și culturale (21,8%), alte servicii (17,3%), sănătate (10,4%), învățământ (6,3%) și intermediari financiare și asigurări (4,3%). Cooperativele sunt prezente predominant în industria prelucrătoare, comerț, agricultură sau intermediari financiare, în vreme ce CAR-urile se regăsesc în domeniul intermediarilor financiare și sănătate.

Organizațiile din sectorul neguvernamental desfășoară cele mai multe proiecte/ activități în domeniile social/ caritabil și sportiv/ recreativ, urmate în pondere egală de domeniul educațional, asociații agricole și obști, organizații culturale și organizații religioase. Dintre acestea, în 2009, cele mai mari venituri au fost realizate de către organizațiile din domeniul social și caritabil, organizațiile religioase și organizațiile sportive în vreme ce domeniile care au atras cele mai mari venituri din activități economice sunt reprezentate de: obști, asociații agricole și organizații religioase, urmate de serviciile sociale și organizațiile sportive.

Figura 7 Organizații de economie socială pe regiuni (Număr) și distribuția acestora urban/rural (%)

²⁰ Constantinescu, Ș., (coord.), (2011) *Atlasul Economiei Sociale*, POSDRU, București

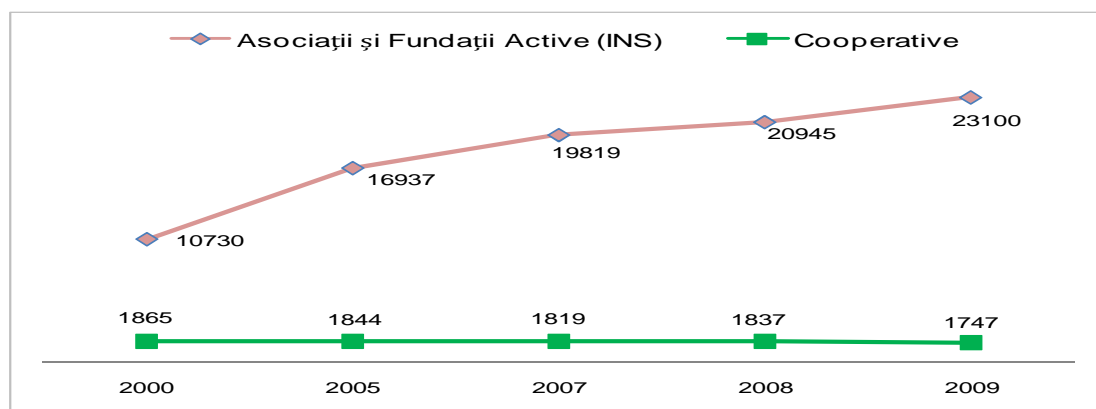
Sursa: INS, 2009, apud FDSC, *Atlasul Economiei Sociale*, 2011, (N=25.744).

În ceea ce privește distribuția organizațiilor economiei sociale pe teritoriul României, mai bine de jumătate din numărul acestora este reunit în regiunile Centru, Nord-Vest și București-Ilfov. Asociațiile și fundațiile dețin o pondere mai mare în regiunile cu nivel de dezvoltare mai ridicat (Centru, București-Ilfov sau Nord-Vest), în vreme ce casele de ajutor reciproc și cooperațiile sunt mai bine reprezentate în regiunile mai slab dezvoltate (Nord-Est și Sud-Est).

Aproximativ 19% din totalul organizațiilor de economie socială își desfășoară activitatea în mediul rural, cele mai reprezentative fiind obștile și asociațiile agricole din cadrul sectorului neguvernamental și cooperația de consum, care este mai degrabă un fenomen rural.

Economia socială înregistrează în România o dinamică pozitivă prin contribuția sectorului neguvernamental în condițiile unui declin constant al cooperativelor. Per ansamblu numărul total al organizațiilor economiei sociale înregistrează o tendință ascendentă, determinată în cea mai mare parte de creșterea pe care o înregistrează sectorul neguvernamental. La polul opus se poziționează structurile păstrate din perioada comunistă, cooperativele, care în perioada 2000-2009 și-au redus constant numărul.

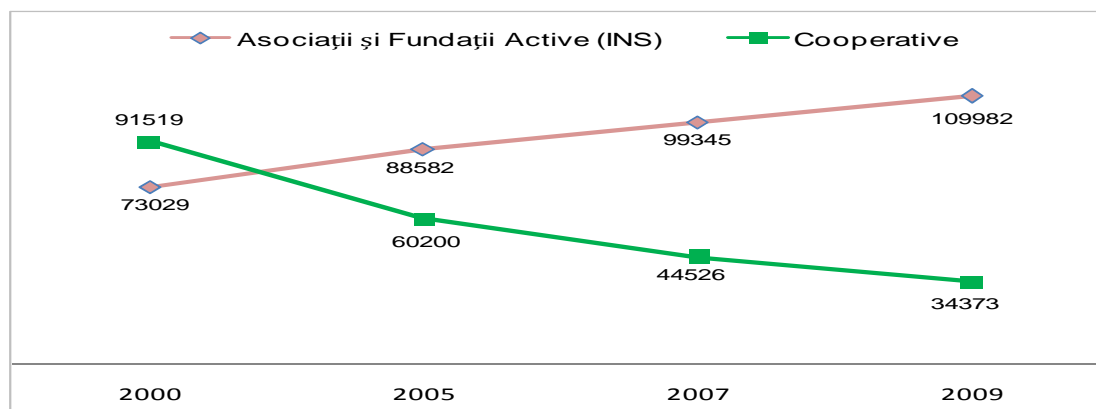
Figura 8 Asociații, fundații și cooperative în perioada 2000-2009 (Număr organizații)

Sursa: INS, 2009, apud FDSC, *Atlasul Economiei Sociale*, 2011.

Numărul de locuri de muncă din economia socială are o evoluție bună în ultimii ani, cu un ușor trend descendent dat de scăderea drastică a numărului de locuri de muncă din cooperative cu 37,5% în perioada 2000-2009.

Figura 9 Asociații, fundații și cooperative în perioada 2000-2009 (Număr salariați)

Sursa: INS, 2009, apud FDSC, *Atlasul Economiei Sociale*, 2011.

Analiza situației economiei sociale din perspectiva fondurilor europene

Unul dintre aspectele cele mai importante ce țin de rolul pe care economia socială îl joacă la nivel de societate este chiar capacitatea sectorului de a găsi soluții inovative la provocările economice, sociale și de mediu prin dezvoltarea de locuri de muncă, desfășurarea de acțiuni de incluziune socială, îmbunătățirea serviciilor de la nivel local, lupta împotriva sărăciei.²¹

Axa Prioritară 6 urmărește dezvoltarea programelor specifice pentru dezvoltare personală, atât în scopul consolidării motivației pentru participarea la educație și formare profesională cât și în vederea integrării grupurilor vulnerabile pe piața muncii. Scopul final al acestei axe prioritare este facilitarea accesului pe piața muncii și promovarea unei societăți inclusive și coezive bazată pe înțelegerea și respectarea la nivel general a drepturilor omului.²²

Domeniul Major de Intervenție 6.1, *Dezvoltarea economiei sociale* își propune să ducă la creșterea oportunităților de ocupare pentru persoanele de etnie roma, pentru persoanele cu dizabilități sau pentru alte grupuri vulnerabile expuse riscului de excluziune socială prin dezvoltarea de întreprinderi de economie socială și utilizarea forței de muncă de la nivel local.

Principalele *obiective operaționale* ale economiei sociale sunt:²³

- dezvoltarea structurilor economiei sociale – dezvoltarea și promovarea unor activități și servicii generatoare de profit pentru a ajuta persoanele excluse social sau cele expuse riscului de excluziune socială să se integreze sau reintegreze pe piața muncii, în întreprinderile economiei sociale și/sau în economia formală;
- promovarea economiei sociale (cooperative, întreprinderi sociale, fundații, asociații etc, organizații de voluntariat și alte organizații non-profit) ca un instrument flexibil și durabil pentru dezvoltarea economică și crearea de locuri de muncă la nivel regional și local;
- consolidarea capacităților, competențelor, cunoștințelor și stimei de sine pentru grupurile vulnerabile prin înființarea parteneriatelor public/private în domeniul economiei sociale;
- consolidarea capacității operatorilor din economia socială, precum și încurajarea cooperării între organizații.

Prezentarea situației economiei sociale făcută în *Atlasul Economiei Sociale din România* nu reflectă tocmai aspectul fundamental care ghidează acțiunile de economie socială și nici nu aduce informații privind capacitatea instituțiilor de economie socială de a adresa problema angajabilității grupurilor vulnerabile precum romii, persoanele cu dizabilități sau tinerii care părăsesc sistemul instituționalizat.

Conform Raportului Anual de Implementare a POSDRU,²⁴ în anul 2011, au participat la programe de calificare și recalificare 11.277 persoane, cu 10.922 persoane mai multe decât în anul 2010 însă cu mult sub ținta setată pentru anul 2011 de 70.000 persoane.

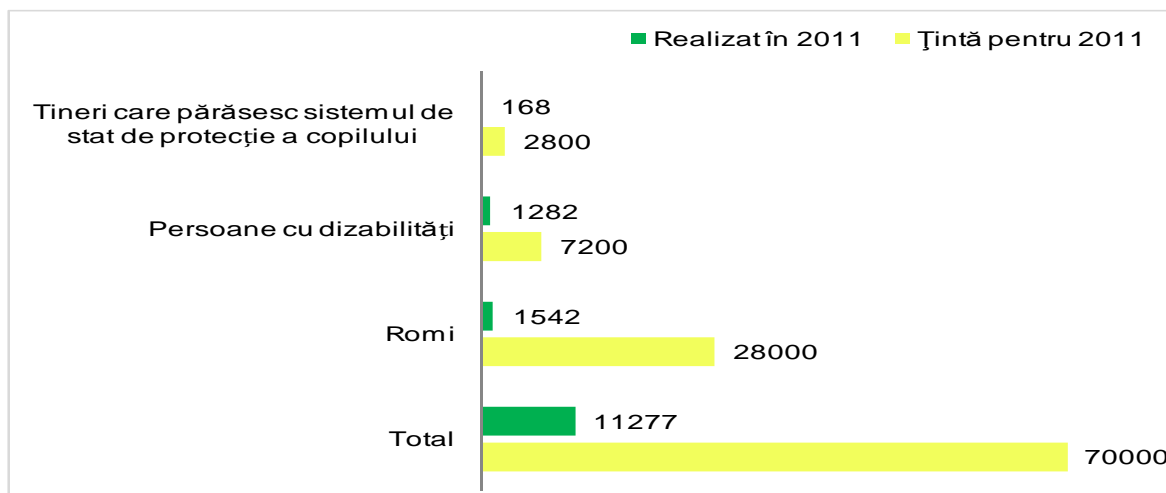
²¹ Comisia Europeană (2010) *EUROPA 2020, O strategie pentru creștere inteligentă, ecologică și favorabilă incluziunii*.

²² PROGRAMUL OPERAȚIONAL SECTORIAL DEZVOLTAREA RESURSELOR UMANE 2007-2013 (2008) *Ghidul Solicitantului*.

²³ Idem 22.

²⁴ Guvernul României, Ministerul muncii, Familiei și Protecției Sociale, Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane (2011) *RAPORTUL ANUAL DE IMPLEMENTARE*.

Figura 10 Programe de calificare și recalificare (Număr de persoane pe grupuri vulnerabile 2011)

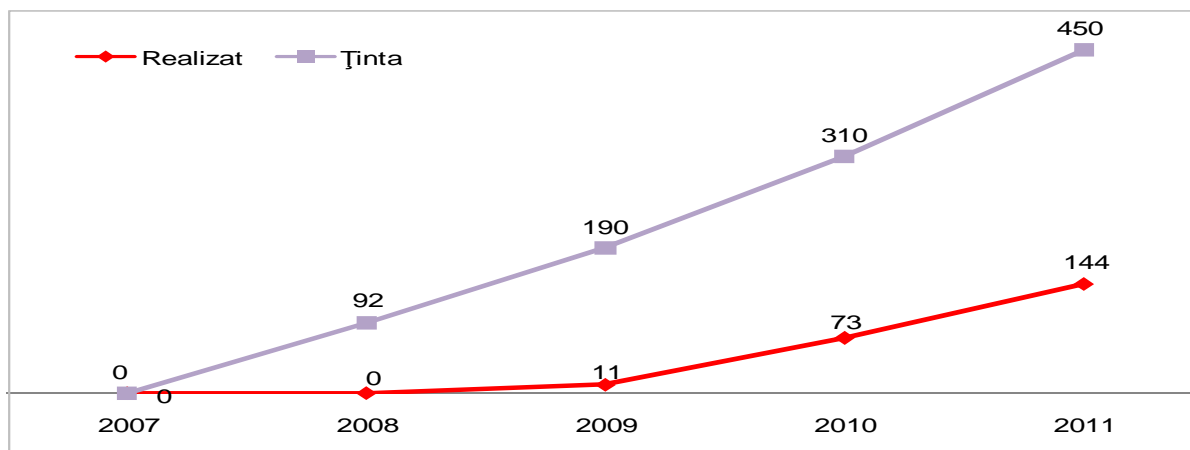

Sursa: MMFPS, 2011, *Raport Anual de Implementare a POSDRU*.

În ceea ce privește participarea la cursuri de calificare și recalificare, în 2011 obiectivul a fost atins în proporție de doar 16,11%. Din categoriile vizate au participat la programe de calificare și recalificare numai 6% tineri care părăsesc sistemul de stat de protecție a copilului, 17,8% din persoanele cu dizabilități și 5,5% din populația de etnie romă (calculat ca % din ținta propusă pentru anul 2011).²⁵

În perioada 2007-2011, numărul structurilor economiei sociale a cunoscut o tendință ascendentă, însă foarte lentă. La nivel de țintă propusă pentru anul 2011 (450 de instituții ale economiei sociale active), obiectivul a fost atins în proporție de 32%. Cu toate că numărul este insuficient față de nevoile reale, acesta s-a dublat în 2011 comparativ cu 2010.

Figura 11 Numărul structurilor economiei sociale înființate (2007-2011)

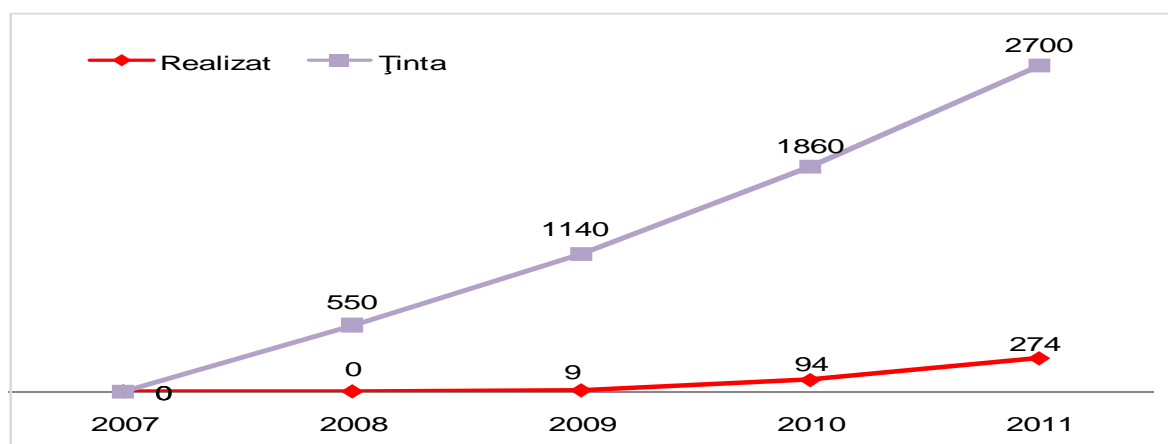

Sursa: MMFPS, 2011, *Raport Anual de Implementare a POSDRU*.

Deși indicatorul referitor la locurile de muncă realizate în cadrul instituțiilor de economie socială este catalogat în raportul de Implementare a POSDRU 2011 ca fiind „realizare semnificativă”, înregistrând o creștere de 2,91 față de anul precedent, acest indicator a atins în 2011 abia 10,14% din ținta de 2.700 de locuri de muncă.

²⁵ Din numărul total de 11.277 participanți la programele de calificare/ recalificare destinate grupurilor vulnerabile, 7.452 sunt femeii.

Figura 12 Numărul de locuri de muncă în cadrul instituțiilor economiei sociale (2011)

Sursa: MMFPS, 2011, Raport Anual de Implementare a POSDRU.

În ceea ce privește atingerea țintelor stabilite pentru anul 2011, deși toți indicatorii au înregistrat creșteri considerabile în 2011 față de 2010, prin comparație cu ținta niciunul dintre indicatori nu a atins nivelul dorit.

Indicator	Rezultat 2011	Țintă 2011	Rezultat % Țintă	Poziționare Rezultat-Țintă
Structuri ale economiei sociale înființate	144	450	32,0%	▼
Numărul total de participanți la programe de formare destinate grupurilor vulnerabile	11.277	70.000	16,1%	▼
Numărul total de romi participanți la programe de formare destinate grupurilor vulnerabile	1.542	28.000	5,5%	▼
Numărul total de persoane cu dizabilități participanți la programe de formare destinate grupurilor vulnerabile	1.282	7.200	17,8%	▼
Numărul total de tineri post-instituționalizați participanți la programe de formare destinate grupurilor vulnerabile	168	2.800	6,0%	▼
Numărul de persoane dependente sprijinite	773	-		▼
Numărul participanților la programe de formare dedicate specialiștilor în domeniul incluziunii sociale	4.921	5.200	94,6%	▼/▲
Numărul inițiativelor transnaționale și al parteneriatelor sprijinite	7	66	10,6%	▼
Numărul locurilor de muncă create de structurile economiei sociale	274	2.700	10,1%	▼

Sursa: MMFPS, 2011, Raport Anual de Implementare a POSDRU.

Legenda

▲ = poziționare pozitivă față de țintă; ▼ = poziționare negativă față de țintă; ▽ = nu poate fi estimat

Un singur indicator, „Numărul participanților la programele de formare dedicate specialiștilor în domeniul incluziunii sociale”, a cunoscut progrese importante în ceea ce privește atingerea țintei programate (atingând 94,6%).

IV. Probleme cheie identificate și rezultate ce se doresc a fi obținute

Probleme cheie

La nivel european principalele dificultăți întâmpinate de economia socială și întreprinderile sociale țin de: (1) lipsa unui cadru legislativ atât la nivel european, cât și la nivel național, (2) nivelul scăzut de recunoaștere a antreprenoriatului social și (3) accesul limitat la finanțare, dat de rigiditatea sistemului financiar, birocrație și lipsa de informații.

România identifică aceleași trei aspecte drept probleme cheie în funcționarea sectorului economiei sociale. Raportul de Evaluare Intermediară a Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane (2011) accentuează faptul că lipsa de definire a conceptului de economie socială în context românesc a produs confuzie în rândul beneficiarilor, ceea ce a dus la dificultăți în accesarea fondurilor destinate economiei sociale.²⁶ La nivelul legislației românești, lipsa de claritate se extinde atât asupra conceptului de economie socială, cât și a practicilor pe care le implică/ presupune.

Lipsa unei definiții și a unei legislații care să reglementeze sectorul economiei sociale se reflectă și în performanțele pe care le au proiectele finanțate în cadrul Domeniului Major de Intervenție 6.1. Lipsa unui cadru conceptual clar și a unui sistem SMART²⁷ de indicatori de monitorizare și evaluare fac ca procesul de evaluare a propunerilor de proiecte să fie greoi, lucru ce duce, pe de o parte, la o rată de absorbție a fondurilor foarte scăzută, iar pe de altă parte, la fonduri rămase neutilizate în cadrul proiectelor aprobate.

Alte probleme cheie recunoscute de actorii din cadrul economiei sociale, precum și de beneficiarii de finanțare din acest sector includ:

- La nivel de populație interesată, conceptul de economie socială este foarte vag;
- Nu există acțiuni de promovare a a parteneriatelor între persoane pentru a forma întreprinderi ale economiei sociale, în special cooperative;
- Toate inițiativele de economie socială se confruntă cu proceduri administrative greoaie și probleme de comunicare cu autoritățile;
- ONG-urile de la noi din țară au experiență redusă în ceea ce privește dezvoltarea afacerii și mecanismele de business, lipsa colaborării cu mediul privat;
- Sursele de finanțare pentru organizațiile economiei sociale sunt limitate atât în faza de start-up cât și ulterior pentru dezvoltare și menținere;
- Majoritatea proiectelor de economie socială, în momentul de față sunt lipsite de sustenabilitate;
- În România actorii economiei sociale nu au acces la credit, la instrumente de creditare specializate, așa cum sunt în alte țări precum fonduri de investiții în întreprinderi sociale, bănci etice sau alte instrumente de finanțare de tip non-profit;
- Servicii suport de consultanță și formare adecvate nu există. Cu excepția câtorva organizații (NEST, IES) nu există servicii de formare și consultanță specializate care să acompanieze aceste întreprinderi de la lansarea unui proiect antreprenorial. Acoperirea geografică a acestora este limitată. Deși în cadrul POSDRU s-au înființat numeroase centre de resurse pentru economia socială nu există o evidență a

²⁶ Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale, Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane (2011) *Raport Final al Raportului de Evaluare Intermediară a Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane*, p.44.

²⁷ Indicatori care sunt: Specifici, Măsurabili, Realizabili, centrați pe Rezultat și clar limitați în Timp.

acestora și nu este clar în ce măsură, ce tip de nevoi de asistență și ce zone geografice acoperă;

- Intreprinderile sociale active în domeniul producției de bunuri și servicii de consum au dificultăți în a accesa piețe, în general din cauza dimensiunilor mici (micro-intreprinderi, întreprinderi mici), a concurenței exercitate de piața neagră în domeniul lor de activitate (mesteșuguri, produse alimentare tradiționale), a lipsei de expertiză și a resurselor de marketing și promovare;
- În domeniul serviciilor de interes general – al serviciilor sociale cu precădere – actorii economiei sociale se confruntă cu inexistența unei piețe reale de servicii în care autoritățile publice locale să cumpere servicii de la furnizorii privați, actorii ai economiei sociale;
- Lipsa unor rețele sau acoperirea geografică limitată a rețelelor existente ca structuri suport de sprijin și reprezentare pentru toți actorii economiei sociale.

Soluții

Economia socială, în România, în acest moment are un cadru de reglementare și de politică publică definit de: actele normative care reglementează înființarea și funcționarea organizațiilor economiei sociale (cooperative, asociații și fundații, case de ajutor reciproc), actele normative care reglementează activitatea întreprinderilor în general (de ex. Codul Fiscal, legea achizițiilor publice, etc) sau anumite domenii de activitate ca serviciile sociale și de ocupare, actele normative care reglementează anumite domenii de activitate ca serviciile sociale și de ocupare (inserția în muncă a persoanelor cu dizabilități sau, mai general, au grupurilor defavorizate de exemplu cum ar fi sub-contractarea, procedurile de externalizare), măsurile speciale prevăzute de reglementările dedicate economiei sociale sau unor noi tipuri de întreprinderi sociale (întreprinderi de inserție, cooperative sociale, etc).

În 2011, Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale a adus în discuție o propunere legislativă pentru Legea Cadru a Economiei Sociale. Proiectul Legii Cadru privind Economia Socială al Ministerului Muncii²⁸ formulează opțiunea strategică pentru un proces de „certificare” ca întreprindere socială, ceea ce va permite oricărei forme juridice actuale să se poată certifica drept întreprindere socială fără a-și modifica statutul juridic. Deși această inițiativă legislativă ar putea aduce un plus de claritate în definirea conceptelor utilizate în cadrul economiei sociale, Coaliția Economiei Sociale, compusă din mai multe organizații din domeniu, a criticat inițiativa pe motiv că limitează economia socială la forme de organizare ce vizează incluziunea socială. Astfel, societățile cooperative, casele de ajutor reciproc ale salariaților sau o parte importantă a organizațiilor nonprofit ar fi excluse. Proiectul de lege este încă în discuție.

Așa cum arată raportul „*Economia socială - model inovator pentru promovarea incluziunii active a persoanelor defavorizate*”,²⁹ principalii indicatori privind gradul de extindere a politicilor de susținere a economiei sociale sunt: recunoașterea politică, existența reglementărilor specifice, vizibilitatea în contextul dezvoltării naționale, precum și importanța pe care o au structurile specifice în conceperea și implementarea politicilor sociale publice.

Politicile de sprijin asigură incluziunea activă prin promovarea întreprinderilor de inserție, a centrelor de ocupare și a cooperativelor sociale cu scopul integrării active pe piața muncii a persoanelor cu dificultăți de ocupare. La nivel european, politicile care vizează economia socială includ: politici instituționale, de cercetare, diseminare și formare, financiare, politici de suport bazate pe servicii reale și politici ale cererii. Politicile financiare, cum ar fi politicile bugetare, asigură direct sau indirect fonduri pentru dezvoltarea economiei sociale: a) fonduri

²⁸ <http://economie-sociala.org>

²⁹ Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale (2011) *Economia socială: model inovator pentru promovarea incluziunii active a persoanelor defavorizate. Raport de cercetare privind economia socială în România din perspectivă europeană comparată*, POSDRU/14/6.1/S/, București.

publice sau programe de subvenționare a ocupării în economia socială (în cooperative în Cipru, Germania, Italia, Spania); b) fonduri mixte gestionate de guvern sau de organizații specifice economiei sociale; c) alte surse de finanțare: din veniturile din jocurile de noroc; d) fonduri speciale: politici de ocupare, ca măsuri active: acordarea indemnizației de șomaj în sumă fixă pentru persoanele care înființează o cooperativă sau o întreprindere individuală (Spania) sau prime de ocupare (Franța).

În sensul unor direcții ulterioare de lucru în ceea ce privește economia socială considerăm că este necesară clarificarea următoarelor aspecte:

- Elaborarea cadrului conceptual al economiei sociale la nivel național;
- Definirea instituțiilor economiei sociale;
- Stabilirea unui cadru legislativ coerent și integrat al economiei sociale;
- Stabilirea unor indicatori de performanță pentru monitorizare și evaluare care să poată reflecta situația de la nivelul sectorului;
- Identificarea și evaluarea politicilor cu efecte asupra sectorului economiei sociale.

Analiza SWOT pentru prioritizarea intervențiilor

(S) Puncte tari

- potențial de creștere al sectorului economiei sociale;
- vizibilitate în creștere;
- numărul mare de posibili beneficiari ai întreprinderilor sociale;
- reducerea costurilor - prin intermediul acestei rețele (de tip cooperativă), membrii împart costurile de cercetare de piață, respectarea legislației de mediu, tehnice sau de formare pentru angajați; dezvoltarea în comun a producției și pătrunderea pe piață devin astfel, obiective fezabile;
- sursă de venit sigură, regulată pentru producătorii și lucrătorii din domeniu;
- puterea de negociere mai mare asupra prețului produselor sau forței de muncă față de situația în care consumatorul, producătorul sau lucrătorul este singur și negociază individual;
- investiție inițială plătită în proiect cu finanțare nerambursabilă
- istoricul și metoda de educație pentru muncă/ de susținere în câmpul muncii în relația cu beneficiarii;
- training în domeniul antreprenoriatului social pentru o parte din personalul implicat în activitatea întreprinderii sociale.

(W) Puncte slabe/ Vulnerabilități

- cunoașterea insuficientă a conceptului de economie socială și întreprindere socială în rândul populației;
- slaba cunoaștere a actelor normative care reglementează înființarea și funcționarea organizațiilor economiei sociale;
- cunoașterea insuficientă a avantajelor cooperativei ca formă de asociere și acțiune;
- lipsă de experiență în sectorul de afaceri;

- capacitate redusă de asumare responsabilitate în managementul firmei și de asumare a riscului;
- capacitate comerciala redusă;
- puține competențe tehnice;
- puține competențe economice;
- nivel redus al capacității de producție;
- lipsa rețea de clienți stabili;
- încă nu sunt diversificate serviciile/ activitățile întreprinderii sociale.

(O) Oportunități

- exemple de bune practici care pot fi transferate din țările europene;
- criza economică globală;
- deschid noi perspective pentru producătorul / lucrătorul care poate adopta noi tehnologii (mecanizare, material saditor, etc) care să îi permită să se treacă de la practici tradiționale la unele mai productive;
- posibilități de alte parteneriate;
- interes și sensibilitate în țară pentru economia socială;
- externalizare de servicii;
- potențial de creștere, vizibilitate și sensibilizare;
- linii noi de finanțare;
- idei de servicii noi, de dezvoltat (spații verzi, curățenie)
- implicare voluntari;
- participare la licitații publice - pentru externalizare.

(T) Amenințări

- legislația specifică insuficient definită;
- criza economică globală;
- riscul de a avea un număr mare de intermediari în lanțul de distribuție;
- riscul de a nu putea desface produsele; lipsa clienți;
- risc de a nu putea stabili prețurile în relație cu cumpărătorii;
- sustenabilitate firmelor în absența unor linii de finanțare;
- risc economic pentru întreprindere;
- capacitate beneficiari de a face față la activitatea propusă.

Referințe

- Blocul Național Sindical (2009) *Raport de cercetare privind discriminarea de gen pe piața muncii*, POSDRU, București.
- Centre international de recherches et d'information sur l'économie publique, sociale et cooperative (CIRIEC) (2005), *The Social Economy in the European Union*.
- Comisia Europeană (2012) *Elemente ale unui cadru strategic comun 2014 – 2020 pentru Fondul european de dezvoltare regională, Fondul social european, Fondul de coeziune, Fondul european agricol pentru dezvoltare rurală și Fondul european pentru pescuit și afaceri maritime*, Bruxelles.
- Comisia Europeană (2012) *Employment and Social Developments in Europe 2011*.
- Comisia Europeană (2011) *Social Business Initiative, Creating a favourable climate for social enterprises, key stakeholders in the social economy and innovation*.
- Comisia Europeană (2011) *Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on European Social Entrepreneurship Funds*.
- Comisia Europeană, Bureau of European Policy Adviser (2011) *Empowering people, driving change Social Innovation in the European Union*.
- Comisia Europeană (2010) *O agendă pentru noi competențe și locuri de muncă: o contribuție europeană la ocuparea integrală a forței de muncă*.
- Comisia Europeană (2010) *Employment, Social Affairs and Inclusion*.
- Comisia Europeană (2010) *EUROPA 2020, O strategie pentru creștere inteligentă, ecologică și favorabilă incluziunii*.
- Comisia Europeană (2010) *Employment in Europe 2010*.
- Comisia Europeană (2010) *Strategia europeană 2010-2020 pentru persoanele cu handicap: un angajament reînnoit pentru o Europă fără bariere*.
- Constantinescu, Ș., (coord.) (2011) *Atlasul Economiei Sociale*, material realizat în cadrul proiectului POSDRU „PROMETEUS – Promovarea economiei sociale în România prin cercetare, educație și formare profesională la standarde europene” implementat de Fundația pentru Dezvoltarea Societății Civile în parteneriat cu Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Universitatea București - Facultatea de Sociologie, European Research Institute on Cooperatives and Social Enterprises, Italia (EURICSE) și Centrul Național de Pregătire în Statistică.
- Duminică, G., Cace, S., (coord.) (2004) *Politicile de Incluziune Socială pentru Grupurile Vulnerabile. Creșterea accesului pe piața muncii*.
- Frazer, H. și Marlier E. (2010) *In-Work Poverty and Labour Market Segmentation in the EU: Key Lessons*, raport sinteză bazat pe rapoartele naționale întocmite de Rețeaua UE a Experților Independenți în materie de Incluziune Socială.
- Guvernul României (2005) *Planul Național de Dezvoltare 2007-2013*.
- Iacob, M., Niță, V., (2011) *Definirea grupurilor de risc din perspectivă funcțională*, în Anuarul grupurilor de risc, Anul 1, 2011.
- Metis GmbH & wiiw (2012) *Evaluation of the reaction of the ESF to the economic and financial crisis*, Final Report, raport al Comisiei Europene, DG Employment.
- Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale (2011) *Economia socială: model inovator pentru promovarea incluziunii active a persoanelor defavorizate. Raport de cercetare privind economia socială în România din perspectivă europeană comparată*, POSDRU/14/6.1/S/, București.

Ministerul muncii, Familiei și Protecției Sociale, Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane (2011) *RAPORTUL ANUAL DE IMPLEMENTARE*.

Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale, Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane (2011) *Raport Final al Raportului de Evaluare Intermediară a Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane*.

Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale, Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane (2008) *Ghidul Solicitantului*.

Observatorul Social, Universitatea București (2010) *Barometru de incluziune socială, sondaj reprezentativ la nivel național pentru angajatorii și angajații din România*.

Popescu, R. (2011) *Grupurile vulnerabile și economia socială. Romi și femei în dificultate, Manual de intervenție – material realizat în cadrul proiectului POSDRU „PROACTIV – de la marginal la incluziv”, realizat de Asociației pentru Dezvoltare și Promovare socio - economică CATALACTICA – Filiala Teleorman*.

Preda, M., Duminică, G. (2003) *Accesul romilor pe piața muncii*, Editura Cărții de Agribusiness (ECA), București.

Rețeaua Incubatoarelor de Economie Socială (2011) *Economia socială în România – actori implicați, stadiul de dezvoltare, reglementări, mecanisme de implementare*.

Societatea Academică din România (2009) *Diagnostic: Excluz de pe piața muncii. Piedici în ocuparea persoanelor cu dizabilități în România*.

Stănculescu, M.S., Marin, M. (2011) *Impactul crizei economice economice internaționale în România 2009-2010. În 2009 ‘doar la televizor’, în 2010 ‘ne-a îngenucheat’ – Un studiu panel bazat pe metode calitative*, UNICEF, București.

Voinea, L. (2010) *Raport de avertizare timpurie: piața muncii, Biroul pentru observarea pieței muncii și a calității locului de muncă*, proiect POSDRU, București.

Zamfir, C., Preda, M. (coord.) (2002) *Romii în România*, Ed. Expert, București.

Zamfir, E., Zamfir, C. (coord.) (1993) *Țigani în ignorare și îngrijorare*, Ed. Alternative, București.

<http://www.economiesociala.net/>

<http://www.ies.org.ro/>

<http://www.ipp.ro/>

<http://www.insse.ro/>

<http://eurostat.eu>